

Weer een Nuenense Van Gogh gestolen

Peter van Overbruggen

Uitgerekend op de geboortedag van Vincent van Gogh, 30 maart, werd in 2020 uit het Museum Singer Laren een *Nuenens* werk van zijn hand gestolen: *Lentetuin* (1884). In onderstaand artikel ga ik in op de artistieke en topografische betekenis van dit schilderij, ook in relatie tot enkele andere werken van Van Gogh.

Vincent had eens moeten weten hoe geliefd zijn creaties zouden worden. Helemaal zijn Van Goghs werken ook gewild bij lieden die minder kunstlievend zijn. Zo werd 18 jaar geleden, in 2002, een ander bekend Nuenens schilderij van Vincent van Gogh *Het uitgaan van de Hervormde kerk te Nuenen* geroofd, toen uit het Van Gogh Museum Amsterdam. Pas in september 2016 werd het samen met de andere gestolen Van Gogh *Zeegezicht bij Scheveningen* (1882) in de buurt van Napels in het huis van een maffiabaas teruggevonden.¹

Zullen we *Lentetuin* nog ooit weerzien? Andreas Blühm, directeur van het Groninger Museum, dat het doek aan Singer Laren uitleende, hoopt dat het snel en ongeschonden terugkomt. Intussen verscheen er op 18 juni j.l. een *teken van leven*: De Telegraaf kreeg foto's toegespeeld van de voor- en achterzijde van het schilderij, samen met een

voorpagina van The New York Times van 30 mei, precies twee maanden na de roof.

In het najaar van 1984 was het schilderij *Lentetuin* in Nuenen te zien in de villa van het gemeentehuis. Daar werd ter gelegenheid van *Nuenen 100 jaar Van Gogh* een expositie gehouden met 24 van zijn werken.

Pastorietuin als geliefd onderwerp

Natuurlijk is de roof van een Van Gogh altijd wereldnieuws, ook in de schaduw van de coronacrisis. Talrijke kunstliefhebbers worden erdoor geraakt, want Van Goghs oeuvre is toch een soort collectief kunstbezit. Zeker als het gaat om zo'n fraai topografisch werk van een nog bestaande plek die wij, Nuenenaren, vaak achteloos voorbijlopen, maar die door duizenden toeristen jaarlijks wordt bewonderd.

Hoewel Vincent zich in december 1883 niet echt welkom voelde in de Nuenense pastorie van zijn ouders, heeft hij met gedrevenheid in en rondom de tuin geschilderd en getekend. Hij maakte er maar liefst 23 werken: schilderijen, tekeningen en een aquarel. De pastorietuin was voor Vincent een geliefd teken- en schilderobject.² Hij koos dit onderwerp in verschillende jaargetijden om er zo de karakteristieke kenmerken en stemmingen in te kunnen uitdrukken. Het schilderij *Lentetuin* maakte Van Gogh in het voorjaar van 1884. De kleuren rood en groen symboliseren het begin van de lente. De pastorietuin en het werk dat hij er maakte beschreef hij ook in zijn brieven³, aan zijn geliefde broer Theo en aan zijn vriend Anthon van Rappard.

Lentetafereel

Het gestolen schilderij *Lentetuin, de pastorietuin te Nuenen in het voorjaar*, is een werk in olieverf op papier op houten paneel van 25 bij 57 cm.

Bij deze zogeheten marouflé-techniek maakt de kunstenaar een werk eerst op papier en bevestigt dit later op een doek of houten paneel.

Het enige schilderij van Van Gogh dat

Vincent van Gogh, *Lentetuin, de pastorietuin te Nuenen in het voorjaar, 1884*, olieverf op papier op hout (25 x 57 cm). Groninger Museum, bruikleen van Gemeente Groningen [foto: Marten de Leeuw].

Achter de heggen, Vincent van Gogh, Nuenen, maart 1884

Het paadje tussen de heggen in de richting van de Berg en het toegangshek naar de achterzijde van de pastorietuin, gezien vanuit de huidige Margot Begemannstraat [foto: VGM]

het Groninger Museum in bezit heeft (en nu hád...) maakt sinds 1962 deel uit van de collectie van dit museum. Een Groningse familie heeft het in de jaren dertig van de vorige eeuw voor een onbekend bedrag gekocht en later in eigendom gegeven aan de gemeente Groningen. *Lentetuin* was sinds 14 januari 2020 in Singer Laren te zien als onderdeel van de tentoonstelling *Spiegel van de ziel. Toorop tot Mondriaan over de intimiteit van de binnenwereld*, zoals die werd verbeeld met tuinen, interieurs en stilleven.

In het museum werd ook een tekening van de achterzijde van de Nuenense pastorietuin geëxposeerd. Dit werk, eigendom van het Rijksmuseum in Amsterdam, werd gelukkig niet gestolen. Het gaat om *Weg achter de pastorietuin te Nuenen*, zo genoemd in de collectie

van het Rijksmuseum, een tekening met potlood, pen en penseel uit 1884. Verderop in dit artikel bespreek ik deze tekening, die beter bekend is onder de door Vincent zelf gebruikte benaming *Achter de heggen*. Het was in 1906 een schenking aan het museum van Johanna Cohen Gosschalk-Bonger, de weduwe van Vincents broer Theo. Volgens Van Goghkenner Sjraar van Heugten⁴, is de reeks van zes pentekeningen waartoe dit werk behoort, een *absoluut hoogtepunt in Van Goghs oeuvre uit zijn Nederlandse periode*. Hij ziet er een knappe tekentechniek, gedegen compositie en melancholieke grootsheid in.⁵ Dat Vincent zelf ook tevreden was over deze serie tekeningen, blijkt wel uit het feit dat hij ze stuurde aan zijn vriend Anthon van Rappard, die ze *naar zijn smaak* vond.⁶ Vincent hoopte dat hij ze aan kunstliefhebbers zou

laten zien en dat die geïnteresseerd zouden raken. Dat gebeurde niet, want in mei 1884 bracht Anthon, toen deze naar Nuenen kwam om een dag of tien met zijn schildervriend op te trekken, de tekeningen weer mee terug. Vincent heeft ze later naar zijn broer Theo in Parijs gestuurd in de hoop dat die ze zou kunnen verkopen.

Topografisch werk

We zien in het topografisch herkenbare tafereel van *Lentetuin* het achterste deel van de langgerekte pastorietuin, met de vijver en links achter in de hoek een poort in de heg. Zowel de poort als de bomen die we daarachter waarnemen zijn door Vincent twee maanden eerder afgebeeld in de eerder genoemde tekening *Achter de heggen* (maart 1884, JH 461), waarop tuinman Adriaan Rijken met een kruiwagen via de ach-

Achterste deel van de pastorietuin met vijver, haagbeuk en tuinpoort [foto uit de jaren 40 van de vorige eeuw, collectie Van Gogh Museum Amsterdam]

Toegangspoort tot het achterste deel van de pastorietuin, met zicht op de akkers vanuit de tuin [foto jaren 30 van de vorige eeuw, collectie familie Hofkes]

terpoort de tuin ingaat. Merkwaardig-gerwijs heeft overigens niet het pad áchter de heg⁷ - de locatie van deze tekening - maar het paadje dat langs de zijkant van de pastorietuin *tussen de heggen* loopt later de naam gekregen van deze tekening van Vincent.

Aan het einde van de pastorietuin zien we op *Lentetuin* de haagbeuk (*carpinus betulus*), die op verschillende tekeningen en schilderijen van de tuin te zien is en waarvan mogelijk ook nu nog delen uit de tijd van Van Gogh aanwezig zijn. Ik kan me overigens herinneren dat zich begin jaren 50 van de vorige eeuw op deze plek nog steeds een houten toegangspoort bevond naast de toen al fors uitgegroeide stammen van de haagbeuk.

Vanuit ongeveer hetzelfde, maar enigszins naar rechts gedraaide perspectief, maakte Vincent later ook een van zijn laatste Nuenense schilderijen, *Herfst-landschap* (november 1885, JH 962).⁸ Daarop zien we weer de vier bomen: drie eiken⁹ en een knotberk. Het wordt door velen als een hoogtepunt in zijn oeuvre beschouwd.¹⁰ Dit schilderij schonk Vincent aan zijn Eindhovense vriend Anton Kerssemakers.¹¹ Voordat Anton het later van de hand deed, maakte deze er een goed gelijkende kopie van.¹²

Droomtuin

De gestalte op de voorgrond van *Lentetuin* is een ouder ogende vrouw, in

het zwart gekleed en met de blik recht op de *toeschouwer* gericht. Het zou Vincents moeder kunnen zijn of minstens kunnen vertegenwoordigen. Zij is als figuur in elk geval duidelijker uitgewerkt dan de zwarte gedaantes die Vincent soms op zijn tekeningen van de tuin afbeeldt. Vincent zelf noemt deze figuren in zijn brieven *spookjes*. De tuin maakt hem, zo schrijft hij, *zoo aan het dromen*.¹³ En volgens Vincent moet men het *spookje* dan ook niet zo zeer als een natuurgetrouwe weergave van het menselijk lichaam zien, maar meer als een *tache* (vlek). Dat laatste geldt dus zeker niet voor deze duidelijk zichtbare en benaderbare vrouwelijke gedaante.

De oude, reeds ingekorte toren, die dan nog een spits draagt, zou een jaar later worden afgebroken. Dat gebeurde een paar maanden na de begrafenis van Vincents vader op 30 maart 1885 (Vincents 32e verjaardag) op het zuidelijke deel van het kerkhof bij de toren. Vincent legt in een brief aan zijn broer Theo een relatie tussen de dood van zijn vader en de teloorgang van deze toren: *Les religions passent. Dieu demeure...*¹⁴

Perspectiefraam

Het extreem langgerekte formaat van het schilderij wijst erop dat de kunstenaar voor de weergave van dit uitzicht een zogenaamd perspectiefraam¹⁵ gebruikte. Dit is een houten frame waarin verschillende draden verticaal, hori-

zontaal en diagonaal zijn gespannen, om een centraal verdwijnpunt in de verte te bepalen, in dit geval de toren. Zo kon Vincent ook de ruimtelijke weergave exacter schilderen, zoals te zien is aan de opvallend weergegeven convergerende lijnen van de tuinpaden.¹⁶ Overigens maakte Van Gogh dit soort ramen vaak eigenhandig. In zijn Haagse tijd had hij zo'n instrument laten vervaardigen als hulpmiddel bij het landschapstekenen. Dat perspectiefraam, waarvan Vincent in een brief een schets¹⁷ maakte, was qua maat vergelijkbaar met de afmetingen van *Lentetuin*.

Tekening van dezelfde plek

Voorafgaand aan of naar het schilderij *Lentetuin* maakte Van Gogh een tekening van hetzelfde deel van de tuin. Hij schreef daarover in een brief aan Anthon van Rappard (8 maart 1884, nr. 435): *... Ben ook zoekende naar de kleur van den wintertuin. Doch die is reeds een lentetuin - nu. En is iets heel anders geworden.*

Rustiek karakter en intieme details

In april 1884 stuurt Vincent vanuit Nuenen aan Theo een brief met daarin een *croquis* (schets) *Pastorietuin met bomen in bloei* (JH 476), waarvan hij kennelijk ook een schilderij heeft gemaakt dat niet bekend is.

Hier stuur ik U croquis van een schilderij dat ik met meer anderen onder handen

Pastorietuin, Vincent van Gogh, (brief)schets, voorjaar 1884, JH 485 [Van Vlissingen Art Foundation]

heb - dit is een effect van bloeiende boomen in den achtermiddag.

Bij de teekeningen die ge krijgen zal zoodra Rappard hier komt, zijn er 3 die van 't zelfde geval genomen zijn. Wat mij trof in de natuur was het verbazend echt en half ouderwets half rustiek karakter van dien tuin. En dat ik van 't zelfde hoekje, behalve dat ik er een studies van gemaakt die ik vernietigde, tot 3 keer toe een pentekening gemaakt, was juist omdat ik wilde dat karakter in eenige intieme details die niet gemakkelijk of van zelf of toevallig uit te drukken zijn - (brief 444, begin april 1884).

Er zit bepaald een schilderij in die plek

In oktober en begin november 1885 maakte Vincent meerdere herfstlandschappen. Het werk *Lentetuin* doet denken aan de aquarel *De tuin van de pastorie te Nuenen* (oktober-november 1885, JH 954). Deze waterverftekening geeft nagenoeg dezelfde plek weer vanuit een soortgelijk maar iets meer nabij gelegen perspectief. Het werk is de laatste aquarel die hij in Brabant maakte, vlak voordat hij Nuenen definitief zou verlaten. Vincent schreef aan zijn broer Theo: *Ik heb ook nog een herfststudie gemaakt van den vijver in den tuin t'huis. Er zit bepaald een schilderij in die plek. [...] 't Geen ik nu maakte is anders een stij-*

ve compositie, twee boomen (oranje en geel) regts, twee struiken (grijsgroen) in 't midden, twee boomen (bruingeel) links. Daarvoor - de vijver zwart - voorgrond van verwelkt gras. Achtergrond een kijkje over de heg op een zeer sterk groen. Een lucht om hier mee te harmonieeren wat kracht betreft, van leigraauw en donkerblauw (brief 538 aan Theo, 3 of 4 november 1885).

Het mooie uitzicht

De datering van deze aquarel eind 1885 roept overigens wel vragen op, omdat op het werk in de verte de toren nog zichtbaar is, weliswaar als een vage schim. De toren was namelijk al in mei 1885 afgebroken. Ton de Brouwer¹⁹ suggereert dat daarom óf mogelijk een vroegere datering moet worden aangehouden (voorjaar 1884) óf, dat Vincent de artistieke vrijheid heeft genomen om uit nostalgische overwegingen zijn geliefde toren nog voor een laatste keer af te beelden. In 10 schilderijen, 22 tekeningen en 1 aquarel had hij al eerder de toren, vaak ook met het kerkhof, als onderwerp genomen. Op 30 maart 1885, de verjaardag van Vincent, werd zijn vader op het zuidelijke deel van dit kerkhof begraven. In de ogen van Vincent was de afbraak van de toren, die op last van het gemeentebestuur geschiedde, het werk van

vandalen en in elk geval een pijnlijk gemis. Ook Theo liet vanuit Parijs aan zijn moeder weten dat het de herinnering aan een lege plek zou worden. *Wat jammer dat de toren afgebroken wordt. Wat zal het vreemd zijn als men uit het raam er niet meer op zien kan. Gelukkig dat het uitzicht op den tuin en de akkers toch mooi is, maar het hoorde zoo in het mooie uitzicht.* (brief van Theo aan zijn moeder, Anna Cornelia van Gogh-Carventus, Parijs, 19 mei 1885²⁰).

De voorstelling was het voorbeeld voor een in 1944 verloren gegaan schilderij (*Pastorietuin met figuren*, JH 955). Dit werk is slechts bekend van zwart-wit reproducties²¹, maar door Vincent wel kleurrijk beschreven in een brief.²²

De aquarel met een voorstelling van ongeveer dezelfde plek rondom de vijver geeft nog enigszins een idee van wat het coloriet daarvan bij benadering geweest moet zijn. Beide werken waren bedoeld om een gefantaseerde, samengestelde compositie met figuren te vervaardigen, het soort voorstelling dat Van Gogh vanaf het begin van zijn kunstenaarschap al wilde maken. Het is zijn eerste experiment met een onderwerp dat hij ook in Parijs en Arles zou uitbeelden: wandelende figuren en paartjes in een aantrekkelijke tuin of een dichtelijk park. In de Nuenense waterverftekening zien we - naast een wit-grijze, wat meer uitgewerkte (vrouwen)figuur - ook vier zwarte vlekachtige personen rondom de vijver afgebeeld. Het zijn wat we eerder, in Van Goghs eigen bewoording, *spookjes* noemden.

Van donker naar licht

De penseelstreek is, vergeleken met eerdere waterverftekeningen, veel losser. Daarnaast is het kleurgebruik, net als bij de schilderijen uit oktober-november 1885, helderder en contrastrijker dan voorheen. De aquareltekening laat de grotere helderheid zien die Van Gogh in zijn kleurgebruik ontwikkelde, nadat hij begin oktober 1885 het Rijksmuseum had bezocht. Bij de bestudering van de oude meesters kwam hij tot het inzicht dat hij moest afstappen van het donkere coloriet. Terug in Nuenen voegde hij de daad bij het woord en paste zijn nieuwe inzicht toe. De

Tuin van de pastorie te Nuenen, Vincent van Gogh, Nuenen, oktober-november 1885 (JH 954)¹⁸ [foto: Peter Cox]

aansprekende en goed geconserveerde kleurenrijkdom van de voorstelling is daarvan het resultaat. Het lijkt alsof hij met de sprekend lichtgroene en blauwe tinten preludeert op het heldere en kleurrijke palet dat hij in zijn Franse periode zou gaan gebruiken. Al eerder had hij zich in zijn Nuenense tijd ook in de kleurwetten van Eugène Delacroix verdiept, die hij vooral kon toepassen in de seizoenstaferelen. Zo gebruikte hij de complementaire kleuren rood en groen voor de lente, blauw en oranje voor de zomer, geel en violet

voor de herfst en wit en zwart voor de winter.

De aquarel werd vermoedelijk in 1903 verworven door de kunstcriticus en kunstpedagoog H.P. (Hendrik) Bremmer, de latere adviseur van Helene Kröller-Müller, en ging na diens dood in 1956 over in handen van zijn erven. Sinds 1969 bevond het werk zich in een privé-collectie en in 2016 werd het via Kunsthandel Ivo Bouwman verworven door Het Noordbrabants Museum in 's-Hertogenbosch. Dit museum heeft momenteel nog elf ande-

re Nuenense Van Goghwerken in zijn collectie. Daarvan zijn vier werken in bezit van het museum, de andere zijn (langdurige) bruiklenen. Vanwege de gevoeligheid voor licht is deze aquarel daar helaas niet altijd te zien in de vaste collectie van Van Goghwerken. Maar ook al zijn de twee besproken belangwekkende iconische werken van de pastorietaan geheel en gedeeltelijk aan het oog onttrokken, de Nuenense plek waar ze zijn ontstaan, blijven we koesteren.

Noten

- Peter van Overbruggen, *Nuenens kerkje van Van Gogh teruggevonden*. In: Drijehornickels, jrg. 25, nr. 3, pp. 20-24, december 2016.
- Peter van Overbruggen en Jos Thielemans, *Van domineeshuis tot Van Goghhuys (1764-2014)*. 250 jaar pastorie Nuenen en haar bewoners, pp. 169-177, Nuenen, 2016 (2e druk).
- Alle in het vervolg genoemde briefcitaten zijn afkomstig uit: vangoghletters.org Van Gogh Museum.
- Sjraar van Heugten, *Vincent van Gogh tekeningen, Nuenen 1883-1885*, Van Gogh Museum. Amsterdam, 1997.
- Ook de sepia-tekening *Ijsvogel* (potlood, pen en penseel, Nuenen, maart 1884, JH 468) hoort tot deze reeks. Op deze tekening zien we het achterste deel van de pastorietaan met de vijver vanuit een zijwaarts noordelijk perspectief met op de achtergrond de toren van de H. Clemenskerk.
- Vincent schreef aan Theo (brief 440, Nuenen, 20 maart 1884) dat hij deze tekening samen met enkele andere aan Anthon van Rappard had gestuurd en dat hij ze ALLEN mooi vond en het sentiment in *Achter de heggen* (...) bijzonder mooi.
- De huidige Margot Begemannstraat.
- Vincent van Gogh, *Herfstlandschap*, november 1885, olieverf op doek, 69 x 87,8 cm, Kröller-Müller Museum, Otterlo.
- Brief 539 aan Theo, Nuenen, op of rond zaterdag 7 november 1885: *Gisteren avond gebeurde mij iets dat ik U zoo exact ik kan vertellen zal. Gij kent de 3 knoteiken achter den tuin t'huis - ik heb voor de 4e keer er op gesjouwd. Ik had drie dagen er voor gezeten met een doek ter grootte van bv die hut en het boerenkerkhof die gij hebt.*
- Ingo F. Walther-Rainer Metzger, *Vincent van Gogh, Alle schilderijen, deel I*, Benedikt Taschen Verlag, Keulen, 2000.
- Brief 539 aan Theo, Nuenen, op of rond zaterdag 7 november 1885: *Ik wil er s'avonds mede naar die kennis van mij in Eindhoven die een nog al deftige zaal heeft (grijs behang - meubels zwart met goud) waar wij het ophingen.*
- Anton Kerssemakers, *Herfstlandschap*, olieverf op doek, 38 x 50 cm, collectie Hartman, Amsterdam. Dit werk was samen met Van Goghs origineel (JH 962) te zien in de expositie: Van Goghs Intimi, HNBM 2019.
- Brief 437 aan Anthon van Rappard, Nuenen, op of rond 13 maart 1884: *Die tuin maakte mijn dierentuin aan 't droomen en ik heb sedert van 't zelfde motief er nog een gemaakt, ook met een zwart spookje, 't welk er ook weer niet in staat als navolgenswaardig voorbeeld van de structuur vh menselijk ligchaam doch als 'tache'.*
- De religies gaan voorbij. God blijft...* Brief 507, aan Theo, Nuenen, op of rond dinsdag 9 juni 1885. Zie ook: Gerard Netten/Peter van Overbruggen, *Vincent van Gogh, zijn passies in Nuenen*, p. 10. Stichting Van Gogh Village Nuenen, 2020.
- Brief 518, aan Anton Kerssemakers, Nuenen, op of rond 16 juli 1885: *De oude schilders hebben het perspectiefraam altijd veel gebruikt (...)*
- E. van Uiter (red.) en diverse auteurs, *Van Gogh in Brabant, schilderijen en tekeningen uit Etten en Nuenen*, Zwolle, 1987.
- Brief 254, aan Theo, Den Haag, zaterdag 5 of zondag 6 augustus 1882.
- Penseel in dekkende en transparante waterverf op velijn papier, 38 x 49 cm. Collectie Het Noordbrabants Museum 's-Hertogenbosch. Verworven met steun van BankGiro Loterij, Mondriaan Fonds, VSB fonds, Vrienden van Het Noordbrabants Museum, Renschael Art Foundation en de heer Coen Teulings. Foto: Peter Cox.
- Ton de Brouwer, *De oude toren en Van Gogh in Nuenen*, pp. 56-58, 2000.
- Brievencollectie VGM Amsterdam, met dank aan Ton de Brouwer.
- Jan Hulsker, *Dagboek van Van Gogh*, p. 75, Amsterdam, 1990.
- Brief 538, aan Theo, Nuenen, dinsdag 3 of woensdag 4 november 1885. [Vangoghletters.org](http://vangoghletters.org)

Vincent van Gogh, *Ijsvogel*, Nuenen, maart 1884

Huidige locatie 'Ijsvogel' [foto: Remmet van Lutternvelt]